

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПРИСЯЖНИХ У КОНТЕКСТІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

КРУШИНСЬКИЙ Сергій Антонович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0002-1583-226X

ОБОРОНОВА Ірина Володимирівна - аспірантка кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0001-8618-9139

УДК 343.112

DOI 10.32782/NP.2022.3.19

Аналізуються доктринальні погляди на судове провадження в суді присяжних. Кримінальне провадження в суді присяжних розглядається як ускладнене провадження, що відрізняється наявністю додаткових процедур, передусім, відбору присяжних, які будуть входити до складу суду, приведення їх до присяги. Констатовано, що жодних «змістовних» особливостей цей диференційований порядок провадження в суді першої інстанції наразі в Україні не передбачає. Автори дотримуються позицій, що про реальну диференціацію судового провадження може йти мова у випадку запровадження класичної моделі суду присяжних, що передбачатиме розмежування компетенцій присяжних і професійних суддів. У випадку запровадження такої моделі в Україні виникне потреба у розробці методичних рекомендацій для присяжних по роботі доказами у кримінальному провадженні, а також пам'ятки присяжним з викладенням вимог кримінального процесуального закону та відповідей на найбільш поширені у практиці питання.

Ключові слова: диференціація, судове провадження, суд присяжних, присяжний, вердикт.

Постановка проблеми

Судово-правова реформа, що понад два десятиліття триває в Україні, має на меті забезпечити реалізацію конституційного

права громадян на ефективний та справедливий судовий захист їх прав, свобод та законних інтересів. Справжній захист цих прав може здійснити незалежний, вільний від корисливих корупційних інтересів, політичних симпатій та ідеологічних упереджень суд, який є гарантом законності та справедливості. У цьому контексті введення інституту присяжних засідателів у кримінальний процес виступає одним із найважливіших напрямів демократичного перетворення суду, формування нової правосвідомості та правосуддя. Передусім, це стосується кримінальних проваджень. Водночас, жоден правовий інститут, запроваджений до або під час сучасної судової реформи в Україні, не викликав стільки дискусій у юридичній спільноті, як суд присяжних. І дійсно, одна з основних проблем судової реформи – це практичне функціонування суду присяжних як основного способу народовладдя у сфері правосуддя та гарантії дотримання прозорості і демократичних цінностей.

Правовим підґрунтям запровадження суду присяжних в незалежній Україні стала Конституція України, яка одразу у трьох статтях (ст.ст. 124, 127, 128) передбачає можливість здійснення правосуддя присяжними. Статус присяжних регулюється також спеціальним Законом України «Про

судоустрій та статус суддів», ст. 65 якого містить вимоги до присяжного, та окремими положеннями КПК України.

Разом із тим, модель суду присяжних, яка наразі запроваджена в Україні, піддається критиці. А тому проблеми функціонування суду присяжних та удосконалення порядку провадження у ньому залишаються актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання здійснення кримінального провадження в суді присяжних були предметом дослідження у працях таких науковців, як: І. В. Гловюк, А. Б. Войнарович, І. Р. Волоско, А. М. Лобойко, Р. П. Качур, О. П. Кучинська, В. Т. Малярченко, С. О. Моргун, В. Т. Нор, Т. С. Нешик, В. О. Попелюшко, С. В. Прилуцький, А. А. Солодков, В. І. Теремецький, В. М. Тернавська, В. М. Тертишник, Ю. В. Циганюк, В. М. Щерба, О. Г. Яновська та інших. Однак, недостатньо уваги приділялось дослідженню власне специфіки провадження в суді присяжних як диференційованого порядку кримінального судочинства.

Метою статті є виявлення особливостей кримінального провадження в суді присяжних як диференційованого порядку судового провадження.

Виклад основного матеріалу

Провадження в суді присяжних властиве багатьом державам світу, як англосаксонської, так і континентальної правових систем. Відповідно, світовій юридичній практиці відомі дві моделі суду присяжних: 1) англо-американська (класична) – передбачає участь присяжних, які є спостерігачами судового розгляду і в нарадчій кімнаті без участі професійного судді повинні вирішити питання факту винуватості обвинуваченого і винести вердикт, який є обов'язковим для судді; 2) європейська (суд з розширеною колегією народних засідателів) – передбачає участь народних засідателів (шеффенів), які спільно з професійними суддями вирішують усі питання криміналь-

ного провадження [1, с. 12]. Існування суду присяжних у цілому, а також функціонування окремих його моделей, має як своїх прихильників, так і противників.

Прихильники суду присяжних, як правило, схильні розглядати його як соціально орієнтований і демократичний суд, оскільки в ньому взаємодіють державно-правові та суспільні засади, а у вердикті присяжних (як особливому завершальному рішенні наради колегії присяжних) найбільш оптимально поєднуються як інтереси державних інститутів, що перебувають на варті соціальної стабільності та цілісності держави, так і правові погляди народу як прояву масової правової культури. Суд присяжних, забезпечуючи незалежність правосуддя, сприяє таким чином захисту прав та інтересів особи в кримінальному процесі і тому може розглядатися як гарантія від необгрунтованого засудження невинного.

Водночас випадковість вибору присяжних засідателів та повнота функцій у вирішенні питання про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (у класичній моделі суду присяжних) викликає проблему щодо компетентності (обгрунтованості) рішення суду [2]. При цьому багато іноземних дослідників звертають увагу на статистичні дані, які свідчать про те, що значна частина вироків присяжних виноситься необгрунтовано, без урахування конкретних доказів винуватості чи невинуватості підсудних [3].

З точки зору диференціації кримінального судочинства, провадження в суді присяжних є ускладненим порядком, оскільки передбачає додаткові процедури, більші витрати темпорального і людського ресурсу, необхідність забезпечення додаткових кримінально-процесуальних гарантій.

Ч. 3 ст. 31 КПК України передбачає умови, за наявності яких допускається здійснення судового провадження в суді першої інстанції судом присяжних (у складі двох професійних суддів та трьох присяжних): 1) розгляд здійснюється щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі (матеріально-правова умова); 2) наявність клопотання обвинуваченого щодо розгляду провадження судом

присяжних, яке може бути заявлене під час підготовчого судового засідання (процесуальна умова).

Оцінюючи модель суду присяжних, яка функціонує в Україні, слід визнати, що ускладнення цього провадження, передусім, охоплює необхідність відбору присяжних, які будуть входити до складу суду. Список присяжних із громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам ст. 61 Закону України «Про судострій та статус суддів» і дали згоду бути присяжними, формує і затверджує відповідна місцева рада у кількості, зазначеній у поданні територіального управління Державної судової адміністрації України.

Відбір присяжних для розгляду конкретного кримінального провадження здійснюється у декілька етапів. На першому етапі головуєчий після призначення судового розгляду судом присяжних дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються за допомогою автоматизованої системи документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних. Кожному із присяжних під розписку не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання має бути вручений письмовий виклик.

На другому етапі після відкриття судового засідання головуєчий роз'яснює присяжним права та обов'язки, умови їх участі в судовому розгляді, а також вирішує питання щодо неможливості їх участі в судовому розгляді (самовідводи, відводи, увільнення від виконання обов'язків). Надалі із тих осіб, які залишились за допомогою автоматизованої системи документообігу суду визначаються три присяжних, які увійдуть до складу суду. Якщо ж після увільнення / відводів присяжних залишилося, менше трьох, секретар судового засідання за вказівкою головуєчого здійснює додатковий виклик присяжних. Після відбору основних присяжних за тими ж правилами також відбирається двоє запасних присяжних.

Ще однією додатковою процедурою є приведення присяжних до присяги. Кожен із присяжних зачитує текст присяги, після

чого підтверджує, що його права, обов'язки та компетенція йому зрозумілі.

Надалі ж кримінальне провадження в суді присяжних відбувається за загальними правилами, що характерні для колегіального судового розгляду кримінальних проваджень. Тобто жодних «змістовних» особливостей аналізований особливий порядок провадження в суді першої інстанції не передбачає.

Присяжні на рівні з професійними суддями беруть участь у судовому розгляді, досліджують докази, приймають рішення щодо питань, що вирішуються судом при ухваленні вироку. Зокрема, вони беруть участь у нараді суду присяжних, якою відповідно до ст. 391 КПК України керує голова. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. При цьому голос присяжного повністю прирівнюється до голосу професійного судді. Імперативною є вимога, що ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. У цьому разі голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за рішення, яке є найсприятливішим для обвинуваченого.

Суд присяжних успішно функціонує в стабільному суспільстві, що розвивається, надаючи цьому суспільно-правовому розвитку стійкий характер. Відповідно, у сучасній процесуальній науці існує цілком позитивне та схвальне ставлення до суду присяжних як окремого соціального явища та кримінально-процесуального інституту. Водночас, дискусію викликає сама побудова суду та модель його закріплення у вітчизняному законодавстві.

У першу чергу, йдеться про відображений у національному законодавстві підхід, за яким колегія присяжних фактично не створюється, а присяжні діють у складі професійного суду. Наприклад, І. Р. Волошко стверджує, що такий порядок «цілком вписується в європейську континентальну модель кримінального процесу та в сучасних умовах дозволить забезпечити належну участь народу у відправленні кримінального судочинства» [4, с. 10].

Водночас, більшість науковців-процесуалістів винятково критично оцінюють визначений у процесуальному законодавстві порядок проведення спільної наради і голосування професійних суддів та присяжних із питань, передбачених ст. 368 КПК України. Так, В. М. Щерба зазначає, що підхід до регулювання цього провадження не є правильним, воно не має нічого спільного з класичним судом присяжних [5, с. 605].

І. О. Рощина та С. О. Цигалій наголошують на тому, що, виходячи з вимог ст. 368 КПК, присяжні не користуються ні незалежністю, ні правом самостійного прийняття рішення, тому вони не можуть постановити правильне рішення. Учені також додають, що така роль повністю зведена до прав народних засідателів, які були в СРСР [6, с. 191]. В. М. Тертишник і В. Н. С. Солнишкіна також звертають увагу на відсутність самостійного рішення (вердикту) присяжних, які, за такої концепції, не відповідають ні за долю справи, ні за свої рішення. Таким підходом законодавець торує шлях до колективної безвідповідальності як самих присяжних, так і судів-професіоналів [7, с. 223].

О. П. Лепей додає, що саме роздільна нарада присяжних без участі суддів-професіоналів є істотною особливістю такого суду і саме у самостійності прийняття присяжними рішень полягає перевага цієї форми суду [8, с. 124].

Р. Антонов наголошує, що спільна участь присяжних і професійних суддів у розгляді питань є доволі сумнівною, адже неминуче призводить до впливу авторитету голови на присяжних, тому така практика не характерна для англосаксонської моделі [9]. Дійсно, зважаючи на відсутність спеціальної освіти, недосвідченість присяжних, на практиці вони здебільшого орієнтуються на позицію професійних суддів, у зв'язку з чим їх часто називають «кивалами», які погоджуються з усіма рішеннями голови [6, с. 191].

Разом з тим, у судовій практиці трапляються й поодинокі винятки, коли присяжні під час ухвалення вироку опиняються у більшості і приймають рішення, відмінні від позиції професійних суддів. Так, виро-

ком Личаківського районного суду м. Львова від 04 березня 2014 року було виправдано особу, яка обвинувачувалась у вчиненні умисного вбивства (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України [10]. При цьому рішення було прийняте більшістю голосів – усі присяжні проголосували за виправдання обвинуваченого, натомість, професійні судді дійшли до висновку про визнання його винуватим і виклали свої окремі думки.

Таким чином, у цілому необхідно погодитися з панівною доктринальною позицією, за якою обрана модель суду присяжних виглядає досить суперечливою. Фактично в Україні йдеться не про суд присяжних, а лише про залучення присяжних до здійснення правосуддя шляхом включення їх до «розширеного» складу суду.

Очевидно, про дійсно диференційований, особливий порядок провадження в суді першої інстанції може йти мова лише у випадку запровадження класичної моделі суду присяжних, що передбачатиме розмежування компетенції присяжних («суддів факту») і професійних суддів («суддів права»). Таке розмежування, як стверджує А. А. Солодков, є іманентною ознакою суду присяжних [11, с. 134-135].

До компетенції присяжних повинно відноситись вирішення питання про те, чи мала місце подія злочину, чи винуватий обвинувачений у вчиненні злочину та чи заслуговує він на поблажливе ставлення до нього. Натомість, професійний суддя (судді) після винесення присяжними вердикту повинен призначити вид та розмір покарання, а у випадку, якщо присяжні визнали обвинуваченого невинуватим, суддя зобов'язаний підготувати виправдувальний вирок.

У випадку запровадження класичної моделі суду присяжних в Україні неминуче постане інше проблемне питання – форма участі присяжних у процесі доказування під час судового розгляду кримінального провадження. Питання полягає у тому, що за своєю ідеологією колегія присяжних представлена, переважно, непрофесійними у правничому розумінні особами, які можуть зовсім бути не підготовленими до участі у розгляді провадження в контексті

правил дотримання процесуальної форми та елементарних процесуальних правил роботи з доказовою базою з метою встановлення істини.

На наш погляд, головне питання судового процесу щодо винуватості обвинуваченого у вчиненні діяння, яке йому інкримінується, присяжні можуть вирішити, виходячи зі своєї особистої правосвідомості, осмислення права, а не власне юридичних питань. Основу процесу пізнання в суді присяжних складають сприйняття, критичне мислення та логічний аналіз. В основі дослідження присяжними фактичних обставин справи лежить їхня оцінка, яка здійснюється опосередковано – через оцінку доказів. Щоправда, необхідно підкреслити, що елементарними правилами оцінки доказів та їх дослідження присяжні, на жаль, не володіють, а тому потребуватимуть допомоги.

Практика розгляду кримінальних проваджень за участю колегії присяжних в інших державах з очевидністю показала, що така форма судочинства потребує більш детального дослідження матеріалів, що надходять до суду, та виключення з них доказів, отриманих із порушенням закону, вироблення чітких критеріїв визнання доказів допустимими / недопустимими.

В суді присяжних процедура оцінки допустимості доказів набуває особливого значення, оскільки недопустимі докази не повинні впливати на формування внутрішнього переконання присяжного. Яким чином це можна забезпечити? Зокрема, може бути передбачено такий порядок судового провадження, за якого очевидно недопустимі докази взагалі не будуть відомі присяжним, оскільки будуть заздалегідь виключені з усього обсягу досліджуваних фактичних даних. Наприклад, в США діє правило, відповідно до якого суд може виключити відповідні докази, якщо їх доказову силу значно переважає небезпека одного або кількох таких факторів: несправедливе упередження; запутаність питань; введення в оману присяжних; невиправдана затримка; марна витрата часу або непотрібне представлення сукупних доказів (правило 403 Федеральних правил доказування) [12].

Таким чином, американський законодавець намагається досягти балансу між доказовою силою доказів та шкодою, яка може бути завдана їх визнанням. У тому числі ця теза стосується й ризику прийняття рішення присяжними на суто емоційній основі під впливом недопустимих доказів.

Зважаючи на те, що судове провадження в суді першої інстанції системно складається з двох стадій, а присяжні розпочинають виконання своїх функцій, починаючи зі стадії судового розгляду, зароджується висновок, що виключати очевидно недопустимі докази варто до початку судового розгляду, тобто в стадії підготовчого провадження. Це дозволяє нам запропонувати наступний підхід: *під час підготовчого судового провадження сторони мають право подати суду, а суд зобов'язаний розглянути і вирішити клопотання про виключення з розгляду у суді присяжних доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.*

Звичайно, впровадження такого підходу потребує істотного перегляду порядку підготовчого судового провадження, особливо в частині здійснення учасниками процесу доказової діяльності. На проблеми, які виникають під час доказування в стадії підготовчого судового провадження, уже неодноразово наголошувалось у науковій літературі [13].

Висновки

Таким чином, кримінальне провадження в суді присяжних слід розглядати як ускладнене провадження, що відрізняється наявністю додаткових процедур, передусім, відбору присяжних, які будуть входити до складу суду, приведення їх до присяги. Проте жодних «змістовних» особливостей цей диференційований порядок провадження в суді першої інстанції наразі не передбачає. Про реальну диференціацію судового провадження може йти мова у випадку запровадження класичної моделі суду присяжних, що передбачатиме розмежування компетенції присяжних і професійних суддів. До компетенції присяжних повинно відноситись вирішення питання про те, чи мала місце подія злочину, чи винуватий обвинувачений у вчиненні

злочину та чи заслуговує він на поблажливе ставлення до нього.

Колегія присяжних представлена, переважно, непрофесійними у правничому розумінні особами, які не володіють елементарними правилами дослідження та оцінки доказів, а тому потребуватимуть допомоги. З огляду на це, у разі запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних, з метою підвищення ефективності діяльності колегії присяжних Міністерству юстиції України варто було б розробити: 1) *методичні рекомендації для присяжних по роботі доказами у кримінальному провадженні* (вони мають містити опис вимог допустимості, належності, достатності та критерії достовірності доказів та їх джерел, опис порядку їх дослідження та оцінки тощо); 2) *пам'ятку присяжним* з викладенням вимог кримінального процесуального закону та відповідей на найбільш поширені у практиці питання.

Література

1. Грубінко А. В., Ярчук Н. М. Проблеми і перспективи запровадження суду присяжних у системі судочинства України: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 11-15.

2. Robertshaw P. The Ethnic Dimension in Jury Selection: UK and USA Approaches. *The Journal of Criminal Law*. 2003. Volume 67, Issue 6. P. 525-530. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1350/jcla.67.6.525.19433>.

3. McGowan L. Trial by Jury: Still a Lamp in the Dark? *The Journal of Criminal Law*. 2005. Volume 69, Issue 6. P. 518-534. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1350/jcla.2005.69.6.518>.

4. Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.09. Львів, 2017. 16 с.

5. Щерба В. М. Деякі питання провадження в суді присяжних за новим КПК України. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*: м-ли Все-

укр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовтня 2012 р.). Харків: ХНУВС, 2012. С. 602-605.

6. Рощина І. О., Цигалій С. О. Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування. *Юридичний вісник*. 2018.- № 2. С. 188-193.

7. Тертишник В. М., Солнишкіна Н. С. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 221-224.

8. Лепей О. В. Щодо запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4 (25). Том 3. С. 122-125.

9. Антонов Р. Суд присяжних в Україні: чи працює судове народовладдя? URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/sud-prisyazhnih-v-ukrayinichi-praczuuye-sudove-narodovladdya>.

10. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 04 березня 2014 року (справа № 463/615/13-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37461777>. Солодков А. А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. №10-2, том 2. С. 133-135

11. Federal Rules of Evidence. *Legal Information Institute*. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.

12. Крушинський С. А. Проблеми подання доказів у стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. *Слово національної школи суддів*. 2015. № 2. С. 110-118.

S. A. Krushynskyi,
decan_uf@univer.km.ua
I. V. Oboronova,
oboronova_irina@ukr.net

PECULIARITIES OF PROCEEDINGS IN A JURY COURT IN THE CONTEXT OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL PROCEDURE

Doctrinal views on proceedings in a jury trial are analyzed. Material and procedural conditions in the presence of which it is allowed to conduct court proceedings in the court of first instance by a jury are defined.

Arguments of supporters and opponents of jury trial functioning in criminal proceedings are presented. A criminal proceeding in a jury trial is considered as a differentiated proceeding, which is distinguished by the presence of additional procedures, first of all, the selection of jurors, which will be introduced to the court accordingly, and their swearing. It was established that no “substantial” features of this differentiated proceedings in the court of first instance are currently provided for in Ukraine. The authors support the position that the real differentiation of court proceedings can be talked about in the case of the introduction of the classic model of the jury trial, which provides for the separation of the competence of jurors and professional judges. Jurors should be competent to decide whether a crime has occurred, whether the accused is guilty of a crime, and whether he deserves leniency. Instead, a professional judge(s) must determine the type and amount of punishment following the jury’s verdict, and if the jury finds the

accused not guilty, the judge must prepare an acquittal. The opinion is expressed that inadmissible evidence should not affect the formation of the juror’s inner conviction. This can be ensured by providing such an order of court proceedings, under which during the preparatory court proceedings the parties have the right to file a motion, and the court is obliged to consider and decide on the motion to exclude from consideration in court jury evidence obtained as a result of a significant violation of human rights and freedoms. In the case of the introduction of such model in Ukraine, there will be a need to develop methodological recommendations for jurors on working with evidence in criminal proceedings, as well as memos to jurors outlining the requirements of the criminal procedural law and answers to the most extensive practical questions.

Key words: differentiation, court proceedings, jury trial, juror, verdict.